

DRUG(OV)I POVIJESTI

Mevlida Đuvić

(Propitivanje rodni uloga u povijesti)

Ovaj tekst polazi od danas zanimljivog pitanja – pitanja identiteta, odnosno načina kako se on konstruira, reprezentira. Budući da se prostor našeg življenja umnožio unutra različitih fikcija, postao reprodukcija na zadatu temu – možemo potvrditi da smo i sami dio predstave. Povijest je pri tome veoma važna. Posredstvom nje saznajemo o vremenskom i prostornom usudu kojeg smo dio. U njoj smo sa rođenjem i njoj neminovno pripadamo.

Ovdje ćemo propitati šta nam se poviješću nudi, kakvi postajemo usvajajući povijesne istine, i, sa posebnim zadovoljstvom, odgonetat ćemo kojeg roda je povijest. Ne treba zaboraviti da povijest kakvu poznajemo, uzvišena i smrtno ozbiljna: sa deskripcijama nastradalih, ratišta i izuzetnog herojstva – postaje iznimno važna u formiranju naših identiteta. Pripovijedajući o zajedničkim sudbinskim putovima, ona nas neprimjetno integrira u određeni povijesni identitet. Nameće nam dužnost moralnog činjenja u ime prošlosti, i krivnju zbog stradanja u ime naše budućnosti. Sve što se od nas očekuje je vraćanje duga Domovini, ako ureba. Nesumnjivo da povijest, pretpostavljajući prošlost zajednice i nacije kojoj pripadamo, generira naše identitete. Mi se, slijedom želje da pripadamo, identificiramo sa povijesnim *pogledom*. Metafora kao tehnika povijesnog tkanja ujedno je i metafora povijesne želje za unifikacijom. Povijest, kao i metafora, istražava na istosti/sličnosti kako bi u svojoj priči potakla jasnu/jednoznačnu imaginaciju koja će odgovoriti na zov povijesti, prepoznavši u njoj borbi i mucu – vlastitu borbu i muku. Na isti način povijesni diskurs posvaja patrijarhalni svjetonazor, zasnovan na ideji kohezije unutar istorodne zajednice. Iz toga proizlazi

“parcijalna, reduktivna i sterilizirajuća koncepcija Povijesti”.¹

Prošlost koja je raspoređena u udžbenicima sa ovih prostora² je priča o naciji, zajednici, svojini. Pri tome se, zarad očuvanja zajednice/Bratstva, proizvode identiteti Drugih, usprkos kojima se kolektiv čini jedinstvenim. Osim onog Drugog koji je takvim proizveden uslijed razlika u religioznom i nacionalnom identitetu, u povijesti je očita i *unutrašnja drugost*, takoreći, a koju stvara rodna razlika i muška dominacija na tom planu. Ovaj tekst polazi upravo od problematike rodnog, odnosno načina na koji se unutar povijesnog znanja konstruiraju i reprezentiraju određeni rodni identiteti.

Povijesni subjekt je monarh, ratnik, radnik. U opisu povijesne računice je žena, dijete i starac, naspram kojih stoji čovjek – muškarac.³ U tom smislu, model povijesne neutralnosti⁴, kojim je povijest stekla povjerenje u svoje istine, prelama se u konceptu jednoznačne istine, koja je istina moći/moćnika. Od pamtivijeka ta uloga je pripadna muškarcu, patrijarhu i vlasniku posjeda. Istodobno, povijesna akcija nije ništa drugo no **borba oko posjeda, proširenja teritorije i razmjena dobara**. Prema svemu što svojom pričom demonstrira, povijest je duboko stigmatizirana patrijarhalnom ideologijom koju, naposljetku, svojom ratničkom demagogijom i brani. Ona je specifikacija muške uloge i muške djelatnosti: stoga i dobivamo velike, maskuline priče sa konjanicima u koje se žena ne može

¹ Irigaray, Luce: *Ja, ti, mi: Za kulturu razlike*, Zagreb: Ženska infoteka, 1999, str. 19

² O konceptu povijesnog znanja, kao i modusima rodno posredovane istine, ovdje se raspravlja na osnovu čitanih bosanskohercegovačkih, srednjoškolskih udžbenika povijesti – iz perioda od 1995-2005, sa izuzetkom udžbenika iz perioda Jugoslavije.

³ Moramo precizirati da je u pitanju predselekcija, s obzirom na to da će povijesni diskurs i kategoriju muškog reducirati na nacionalne/etničke/rodovske karakteristike, a koji opet iziskuju neprekidno ropstvo simboličkim identifikacijama koje su neizbježne.

⁴ O povijesnoj neutralnosti moglo bi se dosta toga reći, između ostalog i da je pod krinkom objektivnog, nepristrasnog govora proizvela muški rod povijesnog diskursa. Uzet ću za primjer dio povijesnih lekcija u kojima naspram žena i djece stoje ljudi. “Prema nekim procjenama samo u tom logoru (Stara Gradiška) od 1941. do 1945. ubijeno je, umrlo ili umoreno na razne načine oko 75 000 ljudi, žena i djece..”(Istorija za drugi razred četverogodišnjih stručnih škola, grupa autora, Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002, str. 203-204). Ili, u drugom slučaju: “U teškim borbama sa daleko većim snagama neprijatelja, deo partizanskih jedinica i oko 10 000 izbeglica uspjeli su da se probiju, dok je oko 70 000 stanovnika odvedeno u logor. Veći broj ljudi žena i dece u koncentracionim logorima ubijeno je ili mučeno.” (Pogl. Opšta enciklopedija Larousse, str. 650)

upisati. Nema klasifikacije povijesne zaslužnosti, jer je nenametljivo istisnuta iz povijesnog kontinuuma, odbačena na marginu kao nesistematična, protežna. Kao takva ona (p)ostaje simbolično nepokretno tijelo posjeda. Povijest za nju, i u njeno ime, tvori muškarac.

“Prva mjera donijeta 1862. godine bila je da svaki **otac porodice** koji je učestvovao u ratu, ima pravo da od države dobije besplatan posjed od oko 60 hektara zemlje... Stari san mnogih Amerikanaca o zemlji mogao je da se ostvari. Zato su masovno krenuli u vojsku.” (Istorija za drugi razred četverogodišnjih stručnih škola, grupa autora, Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002, str. 17)

“Tako u pojedinim porodicama u Bosni i Hercegovini susrećemo šarolik sastav na osnovu vjerske pripadnosti. **Otac, djed, braća i bratići**, razlikovali su se po vjerskoj pripadnosti.” (Pelidija, Enes: Historija za II razred gimnazije, Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, 1994, str. 168)

Insistiranje na univerzalnosti povijesnog diskursa je jasan put ka neutraliziranju rodnog, klasa ili rasa, a da bi se istovremeno proizveo jednoznačni povijesni identitet. Na taj način se iskustvo povijesti uniformira unutar jedne vizure, povijesni tok se kontrolira, a istina biva specijalizirana, u smislu iskustva jednog roda, jedne klase ili rase. Uzmimo za primjer povijest produciranu u udžbenicima za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Ključne riječi povijesnih tekstova su revolucija, radnik, klasa, partija.

Pri tome se kao konstruktor povijesti i revolucije podrazumijeva muškarac, član partije. Premda se u retorici socijalističkog stalno insistira na jednakosti svih u Društvu, društveni prostor je izuzet za *njega*, žena je tu tek pratilac povijesnih događaja koje u načelu uzrokuje - pronosi muškarac, ili je objekt, na čijoj žrtvi se pokazuje okrutnost kapitalističkog režima.

“Naoružani građani Pariza zbacili su vladu. Kralj je pobjegao, Francuska je proglašena republikom. Ovu pobjedu izvojevali su uglavnom radnici... Usto je uvedeno opšte pravo glasa za sve odrasle muškarce, kao i pravo na političko udruživanje.” (Perazić, str. 54.)

“Zato kapitalisti koriste rad žena i djece u industriji, a plaćaju ih upola manje **nego radnike**.” (Perazić, str. 63.)

Dakle, radnik kao univerzalna kategorija prema kojoj postoje žena i dijete kao oni koji rade, ali nisu “Radnik”. Mada je u fabrikama 1788. godine bilo zaposleno *svega 26 000 odraslih muškaraca-radnika, a 31 000 žena*, žene se ne svrstavaju

u radnike. Bez obzira na to da li napada klasnu nejednakost, ili ukazuje na porobljavanje jednih u ime drugih, klasno osviještena povijest i sama proizvodi selektivnu priču koja jedino Radnika i radništvo uzima u obzir kada mjeri stanje u društvu. Paralelno sa tim proizvodi diskurs rodne nejednakosti, priznajući ženu tek unutar sindikalne borbe i Revolucije, imajući razumijevanja samo za radom diskriminirane žene. Istodobno, u građanskoj kulturi ženski rad *“značio je iskorak žene u nemoralni javni život, te ne samo da joj nije pribavljao politička prava, već je gotovo označen kao promiskuitetan”*⁵, čime je žena, bez obzira na afirmaciju radom, u standardima građanske kulture bivala osuđivana i prosuđivana.

Pogled koji je integriran u povijesne tekstove je monocentričan, pretenciozan, egocentričan u smislu veličanja vlastitog, koje je čisto i jedinstveno. Na taj način se povijesti (naciji) daje transcendentalni status, njena istina se apsolutizira, tako da povijest postaje najbolja saveznica ideologije. Diskurs osvete, vjekovne žrtve ili vjekovnog agresora – povijest drži u napetosti starih rana, te se povijesne istine proizvode zamotane i izolirane unutar takve folije. Ženski rod u tom junačkom diskursu je otuđen, jer mu ne pripadaju zasluge u stvaranju poretka. Zasluga se stiče na frontu, posjed je nagrada. Pri tom je žena asimilirana sa posjedom, odnosno sa mirazom koji muškarac dobiva jer preuzima brigu za ženu. Informacija koju povijest donosi je informacija o širenju posjeda, o diplomaciji koja je ugovor između muškaraca. Uloga ženskog u svemu tome je, ako već nije kandidirano za rat, da omogućiti ugovor, da bude ulogom u širenju dobara i političke moći. “Pred smrt 1353. godine Stjepan II udaje kćer za ugarskog kralja Ludvika Anžuskog (1342.-1382.), čime je svoju porodicu i državu približio svijetu visoke evropske politike.” (Pelidija, *Historija za II razred gimnazije*, str.73.) Kćer koja je omogućila političke veze svome ocu, nije imenovana, ona je tek objekt povijesne diplomacije. Povijesno je ovjeren posjednički odnos muškarca prema ženi, što je i diskurs povijesti potvrdio, budući da je muškarca promakao time što je “opričao” rat/moć/pobjedu. **Muško iskustvo prošlog ženi se nameće kao univerzalno iskustvo, što znači da je ono i jedino vrednovano i povijesno procjenjivano. Geneologija povijesti je muška, posjed se prenosi sa oca na sina, brata, bratića. Na taj način se u povijesti tvori diskurs dualnosti koji prije svega**

5

Ograjšek, Ida : “Rod i povijest u zapadnoj Europi”, <http://www.zinfo.hr/hrvatski/stranice/izdavastvo/kruhuruze/kir15/15RodPovijest.htm> , (dostupno, 5.4.2004.)

podrazumijeva postojanje subjekta i objekta povijesnog dešavanja, stvaralačkih i pasivnih kategorija povijesnog. Podjela i klasifikacija su računice moći, način da se (p)održi tradicionalni odnos snaga prema kojem istinu, znanje i stvarnost konstruiraju "jači". Mir se u povijesti označava praksama sistema i države iza kojih se najčešće krije poredak rata i moći. Time se otkriva da autentična povijesna motivacija slobode nije ništa drugo no privid, koji priču o prošlosti čini prihvatljivom. Ukoliko je čitamo sa pozicija margine, sudeći *sa druge strane*: ona je samozadovoljno uklopljena između Izvora i Cilja. **No, linearna povijest, demonstrirajući protok i kauzalnost, podržava samo onu realnost koju sama osmišljava i proizvodi, a to je realnost sukoba i pobjeda, linija ratova i mirovnih konferencija. Kao takva povijesna priča je ekspresionistička, jer na figurama tijela, krvi i smrti provocira potrebu za slobodom i ljudskošću – univerzalnim kategorijama građanskog života.** Istodobno tvori *novog čovjeka* prekaljenog na revoluciji *duha* i nadahnutog Programom, Idejom. Kako prihvatiti činjenicu da je diskurs humanosti ujedno priča o krvoproliću i genocidu? Istodobno, može li se prihvatiti povijest koja o prošlosti sudi na osnovu iskustva jednog i jedinog, nije li time opunomoćena samo jedna strana prošlosti? I dok se u povijesti nižu priče o osvajanju i osvajačima, vođama i slomovima revolucije, dok nam se čini da je evolucija napredna i izvjesna, istodobno povijest proizvodi i diskurs nepokretnih/bezglasnih. Nasuprot povijesnom Ja, postavlja se ne-ja, objekt na kojem se izoštravaju posljedice povijesnog toka, dokazuju se istine i sraunjuju računice. Povlačenje granica između različitih identiteta jeste način da se održi red, da se kontroliraju one snage koje bi iz povijesne ne-svijesti/savjesti mogle minirati poredak svijesti. Prvenstvo Jednog u povijesti potiskuje *druge*, te oni postaju autsajderi u vlastitoj prošlosti, ilegalci unutar te kreativne simetrije pojedinačnog i povijesnog. U slučaju žene, kao tijela što porađa život *iz tijela*, izuzimanje je diskurs praiskonskog, i počiva na povijesnom isključenju vlasnice supstancije, kao bića što *nešto smućka* i pretvori u život. Čudo u povijesti! Da se nad tim čudom ne bi tvorila pitanja, da neobjašnjivo i tajnovito ne bi postalo subjektom diskursa, nad njim se ustanovljuje šutnja. To bismo mogli razumjeti, i pokušati objasniti – samo kao još jednu "procjenu" patrolinearne tradicije prema kojoj je muškarac redaktor/organizator zbilje, dok je žena *drugo* kulture. U istrajnosti povijesnog diskursa na opoziciji um-tijelo, u kojoj je žena tijelo domovine a muškarac njen duh, povijest se očituje kao zatvorena disciplina prošlog. Zatvorena-zavinuta u sebe, odrična prema drugostima/različitostima koje nisu imanentne Sistemu. Prema različitom se uspostavlja granica, kako bi se

podvelo kontroli ono što remeti "identitet, sustav, red".⁶ *Kreativna svijest* ne prelazi tu granicu, nego je zatamnjuje, potčinjava i pomjera prema svojim interesima. Druge identitete uvršćuje u povijesni tok kao sjene. Isključeni, a podrazumijevani – nereprezentativni, ali reprezentirani glasom onipotentnog subjekta koji repetira to isto transcendentno jezgro, "biješe, muške, eurocentrične vladajuće klase".⁷ No, paralelno sa ženom, u "legiju povijesnih stranaca" mogu stati Židovi, Crnci/Crnkinje, Istočnjaci, Afrikanci, Indijanke i dr. Svaka od tih kategorija svedena je na povijesni objekt, "nepovijesne" prošlosti. Oni su tek cifre kojima se u konačnici sravnjuju računi povijesnih bitaka, izvlači se povijesni nauk i iskustvo. Dakle, o nemoćnima i povijest nerado piše. Taj prostor zločina genocida i pomora ljudi, kao da postaje ono od čega sterilna diplomacija zazire. Gnuša se "ekspresionističkih" priča u vremenu postratne diplomacije koja uključuje religiozno-kulturalnu filozofiju oprosta i zaborava.⁸ O takvom odnosu "univerzalne" kulture prema ne-nama/ne-mi, svjedoči i činjenica da je njihova eliminacija iz povijesti – i povijesno ovjerena. Povijest nacizma se gradila na isključenju Židova, prestiž Imperija omogućen je kolonizacijom, zemlja se osvaja posvajanjem ženskih tijela. Rasizam, imperijalizam i seksizam u osnovi ljudske povijesti. Samim tim ne postoji nikakva povijest – do povijest borbe za prevlast *jednog* nad *drugim*. Kultura, zasnovana na isključivosti nužno je morala proizvesti fašizam. Implodirati u vlastitom radikalizmu. **I koliko god je ideja fašizma nepravedna i nastrana, toliko je i povijest svojim eufemističnim govorom te neutralnom i diplomatskom pozicijom zaglušila glasove porobljavanih. Diskurs zaborava**

⁶ Kristeva, Julia: *Moći užasa*, Zagreb: Naprijed, 1989, str.10

⁷ Nancy Hartsock: "Foucault o moći: teorija za žene?", u *Feminizam/postmodernizam* (ur. Linda J. Nicholson), Zagreb: Liberata, Centar za ženske studije, 1999, str. 143

⁸ *Skoro da zapanjuje cenzura u odnosu prema pitanju genocida koji je počinjen u Evropi. Kao da u vremenu poratne ekstaze i slavlja ne priliči kvariti poredak humanosti. Uzela sam za primjer povijest koju donosi Opšta enciklopedija Larousse, i tek u fotografiji ratnih zločinaca našla prisustvo pojma genocid nad Židovima u povijesnom tekstu, kao i u uvodnom pojašnjenju u kojem stoji da je svijet ostavio koncentracione logore da dugo kao nemi svedoci podsećaju na najveću ratnu euforiju. I šta mogu nemi svedoci ? Opet materija ugrađena u temelje humanosti. A dok nemi svedoci ostaju po strani, povijest daje prostora slijedećim poglavljima prošlosti: Pobednici. Nemački problem. Hladni rat. Maršalov plan. Sklapanje vojnih saveza. Sovjetsko-američko približavanje i dr. (Pogl. Larousse, Beograd: Vuk Karadžić, 1973, 663-667) Upravo para uši sintagma ratna euforija, jer baš i ne priliči logore i genocid povezivati sa euforijom, koja se u osnovi tumači kao osećanje prijatnosti, stanje u kojem se bolesnik oseća neobično prijatno, zadovoljan je sam sobom, misli i osećanja puni su mu spokojstva i vedrine; po Flisu (Flietsz) naročito se javlja pred samu smrt. (Pogl. Vujaklija, Milan: Leksikon stranih reči i izraza, Beograd: Prosveta, str. 316)*

samo daje prostora sjećanju na zločin protiv zajednice (nacionalne, a ne ljudske), koja se potom integrira oko tog sjećanja. U tom smislu konstrukcije *drugog* su neizostavne jer se strahom i nepovjerenjem prema njemu želi sačuvati čistoća nacije. Takav koncept zajednice je podozriv prema drugostima/razlikama, "mit zajedničkog porijekla ili zajedničke krvi/gena obično proizvodi najisključivije/najistorodnije vizije nacije"⁹. Žensko tijelo pri tome postaje iznimno važno, upravo simbolično tijelo domovine, koje kada se oskrnavi označi prljanje idela domovine, ili u protivnom, kada se napastvuje i osvoji – istodobno znači osvajanje (tuđe) domovine. Otuda je žensko tijelo *pod budnim okom* i *pod ključem*. Zanimljiv primjer odnosa prema ženi i njenom tijelu, koje postaje dio politike, donosi navedeni tekst Nire Zuval-Davis, koji ukazuje na geslo Hitlerova nacizma: *Budite odane : budite čiste : budite Njemice!* Muškarcima se, suprotno tome, nalaže da se hrabro bore i **umru smijući se** (!) . To je odličan primjer kako povijest opisuje rodne uloge i konstruira rodne identitete: ženi se preporučuje poslušnost, empatija, čednost. Muškarci postaju zarobljenici simboličkih vrijednosti časnika, koji najveću sreću i čast zaslužuje darivanjem života za domovinu. Ovdje treba istaknuti da je muškost također iskonstruirana iz perspektive onih koji određuju koncepte vlasti, i ona je zarobljenica simboličkih mandata, koji nisu ništa drugo no način da se proizvedu poslušna tijela i da se potom integriraju u sistem države. **Povijesnu priču o racionalnom povijesnom subjektu koji se odriče života u ime viših ciljeva, morat ćemo čitati sa distance, ne poričući povijest, niti njenu važnost, no samo ideal neutralnog povijesnog znanja, svetosti povijesne istine, i naravno – više ciljeve.** Nažalost, ratnički diskurs se nastavlja u povijesti, opisuje se simbolički ratnički prostor, zasniva pismo mržnje i osvete, loptice se prebacuju od zločinca do žrtve. Žena u svemu tome i dalje ostaje objekt, figura na kojoj se gradi saosjećaj i proizvodi osvetnička priroda. Zaprepašćuje činjenica da je silovanje žene povijesno ovjereno kao svojevrsna ratna doktrina, što će potvrditi skorašnji rat u BiH. Kako navodi Rada Iveković, pišući o odnosu nacionalizma i ženskog tijela, nacionalizam "nastoji da uzurpira žensko, i naprijateljski je raspoložen prema ženama".¹⁰ Istodobno, nacija ženu simbolizira kao poslušnu i čistu, predstavljajući u njoj pošteno i čisto tijelo domovine koje rađa najčistije sinove. Porobi li se tijelo domovine (žena), orobljava se njen duh i prlja tijelo.

⁹ Yuval-Davis, Nira: "Nacionalistički projekti i rodni odnosi", *Treća/ časopis Centra za ženske studije/ broj 1-2, 2003, str.210.*

Portret žene u povijesti bio bi jedna kontura koja se nazire, još se ne vidi, o njoj se ne govori, jer još nema svoj izgled, kad ustreba pokazuje se kao potencijalna. Preostaje nam samo da se pitamo, prestaje li život kad ratnici odu u rat da grade povijest? Stoji li život zaleđen u jednoj slici čekajući da se pobjednici vrate? Živi li se do povijesti ili poslije povijesti? Ovako kako su stvari postavljene, života kao da nema izvan poretka nasilja i rata. Život kao da stane sa zvukom vojne trube. Zapravo, to zaleđivanje povijesne slike i zumiranje ratnog toka, opet svjedoči o favoritu povijesnog: vođi, ratniku, monarhu, muškarcu. Ako bi povijest pisala o onima što ostanu *kod kuće*, kako bi se opravdala smrt, kako utemeljila vlast, kako definirala nacija. Time bi osvijestili i drugi sustavi osim onih političkih i vojnih. Pokazala bi se organizacija života, struktura mira i borba za jelo i sitost, dakle porodicu i život. Uravnotežile bi se organizatorske partije. Priznala bi se i borba za ručak kao i borba za posjed. Ovako, supremacija je legalna, jer je poredak rata dominantan i prvotan. **Žena identifikaciju unutar povijesti nalazi kao subordinirana muškarcu. S druge strane, kao dug ženskom, u povijesti se transplatira figura žene-heroine skoro nestvarne, jer utjelovljuje sudbinu koja je natprosječna, nedostižna, zapravo eksces u povijesti.** "Taj nemoćni simbolički status tek je naknada ženama za stvarnu uskratu političke zastupljenosti. U stvarnosti 'zajednička' povijest, 'zajednički' društveni, gospodarski i politički interesi koji se izražavaju u popularnim diskursima, izrazito su muški."¹¹ Identifikacija sa njima je otežana, pozicija koju zauzimaju u povijesti nije racionalizirana, nije pripremljena – ovjerena dugotrajnim procesima geneze. One su ispadi unutar povijesti, mala svjetska čuda. Obična žena, s napomenom da se i ovo obična shvati uvjetno, sa tom ulogom se ne identificira, ona ostaje u procjepu između svoje svakidašnje borbe oko ručka (koja nije simbolizirana), i nemogućnosti da tu borbu pretvori u herojstvo. Tipična povijesna ženskost je ženskost koja se očituje u sljedbeničkoj ulozi, ulozi drugarice, one koja dolazi dan poslije poji preživjele, ili, pred presudnu bitku bere jagode. Samim tim, povijest je maskulina tvorevina, i identiteti koje ona transferira su simbolički identiteti u koje se uklapamo. **Sudeći prema tome, žena ostaje tiha strana povijesnog, nijemi svjedok, ili podatak o ishodu borbe, figura žrtve. Njihova tijela**

¹⁰ Iveković, Rada: "Žene, nacionalizam i rat: 'Vodite ljubav a ne rat', <http://www.zenskestudije.edu.yu> (dostupno, 8. 5. 2004.)

¹¹ Kumari, Valsala: "Rod i nacija: tradicija i tranzicija" u Treća /časopis Centra za ženske studije/broj 1-2, 2003. str. 198

figuriraju u povijesti kao granice, odstupanja koja definiraju centar, kako svojom razlikom, tako i načinima na kojima ih centar drži na odstojanju. Zapravo, prelazak te granice je uvijek radikalan i vodi genocidu. Dakle, žena – u prostoru karantene, drugosti, imaginarnog koje ne prelazi na *svjetlu* stranu, niti biva simbolizirano idejama progresivnog povijesnog subjekta. Njena stvarna uloga heroine opstanka u logoru i opustošenom domu, nažalost, nije povijesno ovjerena. **Povijest – separatistička, homofobična i ksenofobična nauka o prošlim događajima, koji su, nažalost, priča naše sadašnjosti.**

U svakom slučaju, žena je u integralnoj priči naših života – zastupana muškim rodom. S tom razlikom da se i kategorija roda ne shvati doslovno – kao obilježje spola, no kao simbolizacija muških uloga, muških vrijednosti. Žena se, dakle, od pamtivijeka navikava da živi “pod tuđim krovom”. U stvarnosti, ona zastupa Istinu *prvog* roda, koja je procesuirana kao neutralna, činjenična i djelotvorna. Propitivanje povijesti ujedno je propitivanje načina na koje se identificiramo kao jedinke, kao građani, nacija? Sudeći prema rodu povijesnog subjekta – identificiramo se kao muškarci, ljudi od časti, sinovi koji ne plaču, kćeri svoga Oca. **Izvan povijesnog protoka grade se drugi povijesni identiteti, proizašli iz nrečenog, podrazumijevanog, mnoštvo koje stoji na mjestu povijesnog pridjeva trpnog.** Možda će se tek nepovijesnim govorom povijest očistiti montiranih i ispoliranih povijesnih govora, a monocentrični identiteti svojih dosadnih uloga. Da bi se izbjegla podjednako totalitarna priča prošlog, povijest treba osvijestiti iz perspektive drugih, oživotvoriti glasove povijesnih objekata koji su nerijetko autentični iskušenci povijesnog. Postaviti u relaciju život sa životom i ukinuti binarnu opoziciju život/smrt, koja automatski ustanovljuje ostale antagonizme povijesnog. Odbaciti Mi kao povijesni subjekt koji uvijek definira mjesto govora-istine i pomaknuti perspektivu sa centra na margine, te neprekidno transformirati te relacije kako bi se izbjeglo strukturiranje centra. Oživjeti povijest, i unijeti nešto prezenta u nju, ali neposredovanog institucijama, nego malim ljudskim ispodjesticima.